

Yazar Bilgileri
Author(s)Yüksek Lisans Öğrencisi
Hatice AlptekinSelçuk Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Sosyoloji Bölümü
htcalptekin@gmail.com

ORCID: 0009-0002-7894-1006

Öz

Bu çalışma engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanma pratiklerini damgalama kavramı perspektifinden ele almaktadır. Engelli bireyler gündelik yaşamda istihdam ve ulaşım gibi alanlarda bir takım sosyal dışlanmalara maruz kalmaktadır. Engelli bireylerin herhangi bir alanda yaşadığı sosyal dışlanma diğer alanları doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada öncelikle sosyal dışlanma ve damgalama kavramları ele alınmıştır. Damgalama kavramı bağlamında engelli bireylerin ailede, istihdamda, eğitimde ve ulaşımında yaşadıkları sosyal dışlanmaların yansımaları ele alınmıştır. Çalışma da engelli bireylere yönelik politikalar ve öneriler kısaca ele alınmıştır. Sonuç kısmında engelli bireylerin eğitim, ulaşım gibi alanlarda imkânlarla erişememe halinin sosyal dışlanma ile ilişkisinden bahsedilmiştir. İstihdam alanında engel durumuna göre yer alma oranlarının değiştiği ve engeli bulunmayan bireylere oranla istihdamda daha az yer aldıkları görülmektedir. Ayrıca istihdam alanındaki dışlanmanın yansıması olan ekonomik zorlukların, engelli bireylerin eğitim ve aile ilişkilerini bir bütün olarak etkilediğinden bahsedilmiştir. Çalışmada engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanma pratikleri bireyin ailesini ve sosyal ilişkilerini de etkilediği yer almaktadır. Literatürden elde edilen bulgulara dayanarak sosyal dışlanmanın engelli bireylerin günlük yaşamlarındaki yansımalarına değinilmektedir.

Abstract

This study examines the social exclusion practices encountered by individuals with disabilities in everyday life from the perspective of the concept of stigma. Individuals with disabilities face various forms of social exclusion in areas such as employment and transportation. Social exclusion experienced by individuals with disabilities in any one area directly impacts other areas of their lives. Initially, the study addresses the concepts of social exclusion and stigma notions. In the context of the concept of stigma, the reflections of social exclusion experienced by disabled individuals on family, employment, education and transportation are discussed. In this study, policies and recommendations aimed at individuals with disabilities briefly addressed. In the conclusion, the relationship between disabled individuals' inability to access opportunities in areas such as education and transportation and social exclusion is mentioned. It is observed that their participation rates in the field of employment vary according to their disability status and that they are less likely to take part in employment than individuals without disabilities. Additionally, it is mentioned that the economic challenges, as a reflection of exclusion in employment, impact the education and family relationships of individuals with disabilities as a whole. In this study, it also highlights that the social exclusion practices encountered by individuals with disabilities in everyday life affect their families and social relationships. Based on the findings obtained from the literature, the reflections of social exclusion in the daily lives of disabled individuals are touched on.

Makale Tarihleri
History of ArticleGeliş Tarihi /Received
19.10.2024Kabul Tarihi/Accepted
19.12.2024

Anahtar Kelimeler / Keywords

Engellilik / Disability
Sosyal Dışlanma / Social Exclusion
Damgalanma / Stigmatization
Ayrımcılık / Discrimination
Sosyal Politika / Social Policy

Makale beyanı

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı

Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate

- Çalışmaya katkılarından dolayı Doç. Dr. İslam Can'a teşekkür ederim.
- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Alptekin, H. (2024). Engelli Bireylerin Gündelik Yaşamda Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Pratikleri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), ss. 107-117.

DOI

<https://doi.org/10.58632/olgusos.1570374>

1. Giriş

Engelliliğin toplum içinde algılanışı engelli bireylerin toplumdaki sosyalleşme düzeyleri ve topluma katılım durumlarını etkilemektedir. Bu sebeple engelliliğe bakışı engellilik durumunun oluşum sebebi de etkileyebilmektedir. Engelliliği doğum öncesi oluşan bir durum etkileyebildiği gibi doğum esnası ve doğum sonrası faktörler de sebep olabilmektedir. Toplumda engelliliğin sebebi olarak bir günahın sonucu veya bir mükafat olduğu anlayışı da yer almaktadır. Engelli bireylerin yaşamını zorlaştırmada toplumdaki faktörlerin etkisi fazladır. Toplumda engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlar, engelli bireylerin dezavantajlı, azınlık ve marjinal gruplar olarak görülmesi ile ilgilidir (Ciminli vd., 2023: 245; Bucuka, 2019: 911). Engelliliğin mükafat, imtihan olarak görülmesi engelli bireylerin de toplumda yer alabileceği ve alması gerektiği düşüncesini canlandırırken, olumsuz olarak algılanması durumunda toplumda ön yargı ve sosyal dışlanma bakımından farkındalık bilinci azalabilmektedir. Toplumda bu farkındalık bilincinin azalması sosyal dışlanmaya sebep olabilmektedir.

Engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanmalar, psiko-sosyal yönden birtakım problemler ile karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Engelli bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sonucunda birçok haktan mahrum kalmakta ve yaşadıkları sorunlara üretilen çözümler yeterli olmamaktadır. Engelli bireylerin bir alanda sosyal dışlanmaya maruz kalması, birçok yaşam alanını doğrudan etkileyebilmektedir. Mimari yapılara erişilebilirlik açısından değerlendirildiğinde, mimari yapıların genellikle engelli olmayan bireylere göre tasarlanması, engelli bireylerin bu yapılara erişimini sınırlandırmakta ve diğer bireylerden yardım almalarını gerekli kılmaktadır. Bir alanda sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyin yaşamının diğer kısımları da etkilenmekte ve diğer alanlarda sosyalliğini azaltmaktadır. İstihdam alanında engelli bireylerin tercih edilmemesi ve engel durumuna uygun iş verilmeyip buna maruz bırakılması da sosyal dışlanmanın bir göstergesidir. Engelli bireylerin toplu taşıma araçlarını kullanmada yaşadıkları zorluklar özel aracı zorunluluk haline getirmektedir (Özkazanç & Özdemir Sönmez, 2015: 17). Ulaşım alanında yaşadıkları bu zorluk ekonomik olarak özel araç kullanmalarına sebep olmaktadır. Bir alandaki yaşanan zorluk bireyin yaşamında başka bir alana tesir etmektedir.

Engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kaldığı alan sadece mimari değildir. Bunun dışında istihdam alanında yaşanan zorluk bireyin finansal durumunu da etkilemekte ve sağlık giderlerini karşılamayı etkilemektedir. Engelli bireylerin engelli olmayan bireylere oranla iş hayatında daha az vasıflı, daha az terfi şansı olan ve düşük ücretli işlerde yer almaları ile oluşan dikey ayrılmaya yönelik bu eğilimin yanı sıra, engelli bireylerin yatay ayrımcılığa da uğradıkları söz konusudur (Barnes & Mercer, 2003: 47). Engelli bireylerin istihdamda yeterli yer edinmemeleri veya düşük ücret almaları ekonomik problem yaşamalarına neden olurken diğer yandan sağlık ve ulaşım gibi alanları olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlık ve hastalık; sağlık hizmeti veren kurumlar ile sınırlı bir alan değildir. Bu sebeple engelli bireyin toplumsal hayatta yaşadığı tüm olaylar birbirini etkilemektedir (Can, 2024: 28).

Çalışmanın amacı engelli bireylerin engel durumlarından ötürü toplumda yaşadıkları sosyal dışlanmayı ele almaktır. Çalışmada engelli bireylerin sosyal dışlanma da yaşadıkları birçok alan öncelikle ayrı başlıklarda ele alınırken, diğer başlıklar ile de ilişkisine değinilmiştir. Bu çalışma 2002-2024 yıllarında yapılan engellilik ve sosyal dışlanma konuları ile ilgili çalışmalardan hareketle derleme bir çalışmadır. Metnin ilk kısmında engellilikte sosyal dışlanma, damgalama ve ayrımcılık kavramları üzerinde durulmaktadır. Engelli bireylerin aile, eğitim, istihdam ve ulaşım da sosyal dışlanmanın yansımalarından bahsedilmektedir. Çalışmanın diğer kısmında ise engellere yönelik yapılan politikalar ele alınmakta ve öneri kısmına değinilmektedir. Sonuç kısmında toplumun oluşturduğu engeller, engelli bireylerin sahip oldukları engel durumundan daha fazla zorluk ile karşılaşmalarına sebep olması ele alınarak bu alanda yapılmış çalışmaların bulgularından hareketle engellilikte sosyal dışlanma literatürüne teorik düzeyde bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

2. Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Damgalama

Toplumda duygu ve düşünceyi etkileyen damgalar vardır. Engelli bireylere yönelik olumsuz duygu, düşünce ve tutumların arkasında damgalar yer almaktadır. Goffman, damganın bütün türlerinde aynı sosyolojik özellikler olduğunu ifade eder. Goffman, engelli bireyin engel durumuna göre damgalandığını dile getirir. Bedensel engelli birey, fiziki yetersizliğinden ve dış görünümünden dolayı damgalanırken, zihinsel engelli birey ruhsal ve duygusal davranışlarından dolayı damgalanır (2014: 34). Engelli bireylerin karşılaştıkları en güçlü sorunlardan olan damgalama, bireyin yaşamını birçok yönden etkilemektedir. Bireyin fiziksel yetersizliği sonucunda damgalanması ile arkadaşlık ilişkisi ve sosyalleşme ortamı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Damgalanma sürecini engellilik modelleri içerisinde de görmek mümkündür. Bu konuda tıbbi model ön plana çıkmaktadır. Biyolojik belirleyici açıklamalar engelli bireyi 'sapmış', 'beceriksiz' ve 'yetersiz' şeklinde ifade etmiştir. Bu damgalanmalar engelli bireyin engel türünden dolayı taşıdığı özellikler sebebiyle toplumda marjinal olarak ifade edilmesini etkilemektedir. Sosyal modeller engelli bireyin marjinal gösterilip statü anlamında daha küçültülmesi veya ikinci sınıf olarak görülmesinin önüne geçmiştir (Burcu, 2020: 167). Bireysel model açısından bakıldığında normal ve anormal ayrımı yer almaktadır. Bireysel model engelliliği hastalık olarak görür ve tedavi ile iyileştirir. Sosyal modelde toplumsal şartlardan dolayı kişi engelli görülür. Odaklanılan yer toplumsal sorunlardır (Açıkgöz, 2021: 143). Sosyal model açısından bakıldığında engellilik deneyimi kişi ile çevresi arasındaki kesişimin bir ürünü olarak ifade edilir. Bu

deneyim biyolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi birçok yöne sahip bireysel bir deneyimdir (Meşe, 2014: 90). Bu konudaki modeller engellilik durumunun geçici veya kalıcı olmasına göre bireylerin sosyalleşme düzeyini etkilemektedir. Birey engelinden ötürü dışlanmaya maruz kalırken sosyalleşme açısından dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Engelli bireyin toplumda yaşadığı sorunların giderilmesi ile bireyin toplumda daha aktif olacağı düşünülmektedir.

İşlevselcilik kuramı da engellilik konusunda önemlidir. İşlevselcilik kuramı birlik, düzen, denge, uyum ve ahenk kavramlarına öncelik verir. Bu çerçevede engellilik, bireyden beklenen roller ve bedeninin performansı üzerinden değerlendirilir. Toplumda engelli bireyin beklenen rolleri tam yerine getirememesi engelliliğe olan bakışı etkilemektedir (Açıkgöz, 2021: 88). Toplumdaki her parça işlevlerini uyum içinde yerine getirmesi toplumdaki düzen ve devamlılık için önemlidir. Hastalık durumu sağlığın bozulmasıdır. Hekim bu bozukluğu gidermeye çalışır (Adak, 2011: 342). Engellilik sonradan düzelebildiği gibi düzelemeyip kalıcı bir durum haline gelebilmektedir. Engelli bireylerin toplumsal hayatta birçok zorluk yaşamaktadır. Engelli bireyler sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarında, ekonomik sosyal ve psikolojik birçok alanda sorunları tetiklemektedir (Giddens, 2012: 326). Engellilik kavramına bakış açısından işlevselcilik kuramı, engelli bireyin yaşadığı sosyal dışlanmayı etkilemektedir. Toplumda engelli bireyin beklenen rolleri yerine getirememesi ve düzene tam uyamaması sonucunda oluşan sosyal dışlanma durumunu etkilemektedir. Beklenen rolleri yerine getirilebilmesi ve düzene uyum sağlayabilmesi için engelli bireylerin mimari yapılara, eğitim, ulaşım gibi hizmetlere erişilebilirliğinin kolaylaştırılması önemlidir.

İşlevsel kuram içerisinde düşüncelerini dile getiren Parsons'ın *hasta rolü* (sick role) kavramı engelliliğe önemli bir açılım sağlar. Burada engelli bireylerin engel durumları ve Parsons'ın bahsettiği hasta rolü toplumda rollerin yeterince karşılanamaması ve diğer bireylerin yaşamını etkilemesi açısından bireylerin toplum tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmasını etkilemektedir. Giddens, Parsons'ın hasta rolünde, bireylerin toplumda yapmaları gereken rolleri yerine getirememesi durumunun sapma olarak görüldüğünden bahsetmektedir. Parsons, hasta rolünün toplum içinde normal akışı engelleyebilecek bir işlevsel bozukluk olarak görmektedir. Parsons'ın hasta rolü toplum içinde öğrenilebilen bir durum olması sebebiyle bu sapma kalıcı bir durum değildir (2012: 310). Parsons açısından toplum gizil bir sözleşmeye dayanmaktadır. Bu sözleşme bireylerin toplum ile uyumlu biçimde davranmalarını öngörür. Bireyler Parsons'ın bahsettiği hasta rolüne sahip olduklarında toplumun beklediği roller ve statüleri yeterince yerine getirememektedirler (Açıkgöz & Özil, 2023: 70). Bu sebeple engellilik kavramına Parsons'ın hasta rolü bağlamında bakarken, engelliliğin kalıcı bir durum olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Engel durumunun kalıcı olabilmesi ile birey toplumda beklenen rolleri yapamaz hale gelmektedir. Bu durum sonucunda damgalanma sosyal dışlanmaya sebep olmaktadır.

109

Parsons ve Goffman'ın analizleri en temelde normal ve anormal ayrımı üzerindedir. Buradaki ayrım açısından baktığımızda engelli bireyler anormal engelli olmayan bireyler ise normal olarak yer alır. Anormal olarak yer alan engelli bireyler toplumun beklediği rolleri, ilişkileri yeterince yerine getirememekte ve bu sebeple bazı dezavantajları yaşamaktadır. Engelli bireyler engelsiz bir dünya, normal bir yaşam için çabalasalar da, toplumun normları ile bu zorlaşmaktadır. Engelli bireyler toplumsal bir baskının sonucunda sosyal dışlanmaya maruz kalarak birçok açıdan yaşamları olumsuz yönde etkilenmektedir (Açıkgöz & Özil, 2023: 71). Toplumun sosyal aktiviteleri, eğlence yerleri, spor salonları gibi alanların planını engelsiz bireylere göre yapılması veya daha sonra istek üzerine engelli bireylere uygun hale getirilmesi engelli bireyin doğrudan veya dolaylı olarak yaşadığı sosyal dışlanma yaşadığının göstergesidir. Çünkü mimari alanların veya aktivitelerin engeli olmayan, toplumun beklediği rolleri yapabilen engelsiz bireylere göre tasarlanması bu durumun somut bir yansımasıdır.

Engelli bireyler doğuştan engelli olduklarında yaşam boyunca engelleriyle birlikte bir hayat sürmeye çalışmaktadırlar. Diğer bir açıdan baktığımızda sonradan engelli olanlar normal bir yaşam sürerken, artık yapabildiklerini yapamama durumuyla karşılaşılır. Bu şekilde bir hayata alışıp yaşamaya devam etmek bazı engelli bireyler açısından daha zor olmaktadır. Bireyler sosyal dışlanmaya maruz kalırken toplumdaki birçok etkinlikten geri kalmakta, birçok faaliyete katılamayıp ötekileştirilmektedir. Engelli bireyler sosyal dışlanma sonucunda ekonomik, sosyal faaliyetlerden geride kalırlar ya da yeterince katılamazlar. Engelli bireylerin toplumda sosyal dışlanmaya maruz kalmaları ile yeterince sosyalleşememeleri, yalnızlık, psikolojik problemler, sosyal katılımı ve iletişimde problemler oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Engelli bir bireyin fiziksel görünüm açısından damgalanması da onu sosyal dışlamaya maruz bırakmaktadır. Bu damgalama engelli bireyin yaptığı işlerin önüne geçmektedir. Deformasyon toplumsal ortamlarda damgalanmanın görünür bir halidir. Toplumda bireye güzellik algısı ile bakıldığında, engellilik sebebiyle güzellik algısı dışında kalmaktadır. Bireyin tek başına yaptığı işlerdeki başarı düzeyinin geri planda kalarak güzellik algısının ön planda olduğu sosyal ortamlar da bir dışlanma ortaya çıkmaktadır. Engelli birey yapamadıklarından değil, henüz hiçbir şey yapmadan engelli olmasından ötürü bir damgalanmakta, bu damganın etkisini bireyin iletişimine yansıtmaktadır (Goffman, 2014: 89). Engelli bireyin engel durumunun düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmesi, güzellik algısının engeli olmayan bireyler üzerinden anlaşılması ile ilişkilidir. Bu sebeple "güzellik algısı" normal bireyler üzerinden tasvir edilmektedir (Özil, 2023b: 126). Engelli bireyin engel durumu yaptığı işin önüne geçtiği gibi toplumun güzellik algısının dışında da kalabilmektedir. Bireyin engel durumunun düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmesi güzellik algısının dahilinde yer almamasının temel noktalarındandır. Damgalanma, iletişim konusunda ayrımcılık yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Engel durumundan ötürü damgalanan bireyin sosyal ortamlara girme isteğini azaltabilir.

Toplumda yaşlı birey lider, tecrübeli ve saygınlık kazanan bir birey olarak görülmektedir. Engelli bir yaşlı birey saygınlık kazandığı gibi bu saygınlık durumu farklılık gösterebilmektedir. Engellilik ile yoksul ve kırsalda yaşama faktörleri birleşince bireyin yaşadığı dezavantaj artmaktadır. Yaşlı ve engelli bir birey çifte bir dezavantaj ile karşılaşabilmektedirler. 2012 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) görme engeli olan 65-74 yaş grubundaki kadınlar 22,0 iken erkekler 13,8 oranındadır. 2022 TÜİK verisine göre görme engeli olan kadınlar 13,0 iken erkekler 8,3 oranındadır. 2012 ve 2022 verilerine bakıldığında kadın ve erkek görme engeli olan bireylerin 2012 yılına kıyasla 2022 yılında bir azalış ortaya çıkmıştır. 2022 verisine göre görme sorunu olan 15-44 yaş grubuna göre kadınlar 2,2 iken erkekler 1,4 oranındadır. 15-44 ve 65-74 yaş açısından 2022 verilerine bakıldığında yaşlı kesimde görme engeli oranının daha yüksek olduğu gözükmemektedir (TÜİK, 2024a). Yaşlı ve engelli bireylerin kronik hastalıkları gençlere göre daha zor iyileşmektedir. Engelli bireyler engel düzeyine alırsalar bile yaşlandıkça kasları zayıflamakta, görme ve duyma durumlarında güçlük yaşamaktadırlar. Genç bireye kendisini daha iyi ifade edebilmesinden dolayı "siz" diye hitap edilmesi, yaşlı biriye ise "sen" diye hitap edilmesi statüyü etkileyen etkenlere dikkat çekmektedir. Engelli bireylerin toplum içinde sosyal dışlanmanın etkisi ile iletişim kurmadaki yaşadıkları zorluk sosyalleşmelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

2.1. Ailede Dışlanma

Engelli bireylerin engel durumları hayatlarını doğrudan etkilediği gibi ailelerini, akrabalarını ve çevrelerini de doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Engelli bireyler toplum içinde engel durumuna istinaden sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Aile üyeleri engelli çocuğa sahip olmanın komşuluk, akrabalık, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerini zedelediğini ifade etmişlerdir. Engelli çocuğun annenin ilgisine ve bakımına ihtiyaç duyması anneye daha fazla sorumluluk yüklemekte ve sosyal çevresine katılımını zorlaştırmaktadır (Uzunoğlu, 2019: 78-79; Tekin, 2021: 60). Engelli çocuğu olan aileler psikolojik, ekonomik, aile içi sorunlar ve fiziksel çevre sorunları ile karşılaşabilmektedirler. Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde psikolojik sorunların daha ağır bastığı görülmektedir. Bunun sebebi ise engelli bireyin kişisel bakımının ve güvenliğinin zor olması, ihtiyaçlarının diğer engel türlerine göre farklılık göstermesi, bu ihtiyaçları aile üyelerinin karşılamakta zorlanması, sosyal yaşamın aksaması ve psikolojik sorunları beraberinde getirmesidir. Algıladıkları sosyal destek olumlu yönde olduğunda yaşanan stresle başa çıkabilme süreci daha kolay olmaktadır (Sivrikaya & Çıfci Tekinarslan, 2013: 21-24). Engelli bireyin yaşadığı problemlerin yansımalarını aile de birlikte yaşamaktadır. Bu durum sonucunda engelli birey ve aile, toplum tarafından dışlanmaya maruz kalabilir veya sosyal katılımı etkilenmektedir. Bedensel engeli bireye sahip olan ailelerin yaptıkları işler, alışveriş ve ev düzenleri farklılık göstermektedir. Engelli bireyin sağlık sorunlarının olması veya ev içindeki eşyaların kullanım kolaylığının engelli bireye göre şekillenmesi gerekmektedir. Bu düzeni sağlamak için ailenin ekonomik düzeyi önemlidir. Ev içindeki kendi ihtiyaçlarını aile bireylerinden bağımsız halledebilmek için evde yürüme esnasında tutunma yerleri sağlamak, banyo gibi kişisel ihtiyaçları karşılamada rahatlık sağlamak için imkanlar sunmak ekonomik düzeyle ilişkilidir.

110

Engelli bireylerin yaşadığı ekonomik sorunlar yaşamlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bireylerin sağlık, ulaşım gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılama açısından ekonomik süreçler önem teşkil etmektedir. Engelli bireylerin aldığı maddi desteğin yeterli olmadığı görülmektedir. 2022 sayılı Engelli Aylığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yapılan mama, bez, ilaç, akülü araba destekleri, haftalık rehabilitasyon ve fizik tedavi seansları en fazla yararlanan hizmetler arasındadır (Çakır vd., 2021: 204-206). Bireylerin sosyal yardım alması finansal durumunu olumlu etkilemektedir. Bireylerin kır-kent yaşamına göre ihtiyaçları ve erişilebilirlik durumları değişiklik göstermektedir. Bu ihtiyaçları karşılamak için bireyin finansal durumu önemlidir.

Engelli bireyler açısından kırsalda ev içi dizayn ve ulaşımı kente göre daha zordur. Ulaşım, sosyalleşme, iş imkanı açısından sosyal dışlanmaların yansımaları yer almaktadır. Köyler, köysel özgürlüklerini kaybederek kendilerini şehre uydurdular. Bu uyuma süreci bazen direnerek bazen de kendi içlerine kapanarak oldu (Lefebvre, 2016: 86-87). Köy ve şehir yaşantısındaki farklılıklar bireylerin yaşamlarını ekonomik açıdan doğrudan etkilemektedir. Engelli bireyin ihtiyaçlarını karşılamada ekonomik düzey önemli olduğu kadar aile ilişkisi de önemlidir. Köy evlerindeki merdiven ve kapı eşikleri, sobalı bir evde engelli bireylerin tek başına yaşamasındaki zorluklar olması aileye bağımlı olmayı tetiklemektedir. Aile, engelli birey için ev ortamını kolaylaştırırken, daha fazla eve kapanma ve toplumdan soyutlanmayı artırabilmektedir (Özil, 2023b: 153).

Engelli bireyin evlenip kendi ailesini kuruncaya kadar olan süreçte ailesinin yanında yaşaması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Gelecekte ebeveyn kaybı sonucunda tek başına kalacak olan engelli birey için evlilik tercih edilebilecek bir durum olarak görülmektedir. Engelli erkeğe bakacak bir kadın olması açısından engelli erkek, engelli kadına oranla daha kolay evlenmektedir. Engelli bireyin evlilik tercihinde engelli birey ile evlenmek istemesinin sebebi, empati duygusu ile karşısındakinin kendi engelini anlayacağını düşünmesi sebebidir. Bunların dışında "ilişkisel damga" sebebiyle evlilik düşünmeyenler de vardır. Çocuklarının engelli bir bireyin çocuğu olacağı için damgalanma durumundan etkileneneğini ve sosyal yaşamda dışlanabileceğini düşünmektedirler. Uzunaslan'a göre empati duygusu üzerinden ortak noktalar bulma ve anlaşılabilirlik açısından tercih edildiği gibi, kendi engelinin yanına bir engel daha katmamak için engelsiz biriyle evlenme fikri tercih edilmektedir (2016: 107-108). Bireyler ortak nokta bulup anlaşılır olmaya verdikleri önem kadar yeni bir engelin hayatlarını zorlaştırabileceğini düşünmektedirler. Engelli bireylerin yaşadıkları dışlanma veya zorluklar evlilik tercihlerini etkilemektedir.

2.2. Eğitimde Dışlanma

Engelli bireyin diğer öğrenciler ile birlikte eğitimini verimli bir şekilde alabilmesi bireyin sosyal katılımını olumlu yönde etkilemektedir. Engelli öğrenciler için kaynaştırma eğitimi, yarı zamanlı, tam zamanlı gibi eğitimler yer almaktadır. Bireyin engel durumuna göre uygun eğitim şekli ile toplumda dışlanmadan eğitim sürecinin devam etmesi önemlidir. Küçük yaşta engelli bir çocuğun kendini daha zor ifade etmesi, akran zorbalığı, dışlanma gibi durumlar ile karşılaşabilmesi eğitime devamlılığı ve eğitim sürecini etkilemektedir.

Engelli bireylerin eğitimde yer alma oranlarına bakılması sosyal dışlanmanın yansımaları açısından önemlidir. Engelli bireylerin eğitim durumu ve cinsiyete göre dağılımı 2012 TÜİK verisine göre kadın ve erkek toplam ilköğretim oranı %59,8, lise ve dengi okul oranı %8,8, yükseköğretim oranı 4,2'dir. 2022 TÜİK verisine bakıldığında kadın erkek toplam ilköğretim oranı %39,8 lise ve dengi okul oranı %10,5 yükseköğretim oranı %5,9 olarak görülmektedir. 2012 ve 2022 TÜİK verileri engelli bireylerin eğitim durumu verilerine göre 2012 yılında ilköğretim oranının 2022 verisine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2012 ve 2022 TÜİK verilerine bakıldığında lise ve dengi okul oranları karşılaştırıldığında 2022'de % 10,5 ile bir artış olduğu görülmektedir (TÜİK, 2024b). Ücretsiz olarak müdürlük bünyesinde açılan EKPSS kursları engelli bireylerin devlet memuru olmasına katkı sağlamaktadır (Tınar, 2020: 451). EKPSS kursları engelli bireylerin eğitim ve istihdam alanında yer edinebilmelerini önemli ölçüde etkilemektedir. Böylelikle bir alandaki olumlu etki diğer alanı da etkilemektedir. Eğitimde Görme Engelliler Derneği'nin (EGED) çalışmasına göre Türkiye'de 2015-2016 eğitim öğretim döneminde yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören erkek öğrencilerin oranı %61,3 iken kadın öğrencilerin oranı %38,7'dir. 2015-2016 eğitim yılı itibarı ile EGED tarafından yayınlanan yükseköğretim kurumlarında eğitim gören engelli sayısı toplam 17.166'dır (EGED, 2016: 13). Bireyin eğitim süreci içinde aldığı olumlu destekler eğitim sürecinde devamlılığı ve istihdam alanındaki oranları etkilemektedir. Engel düzeyine uygun eğitim alınması eğitim sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Engelli öğrencinin düzeyine uygun ders ortamı ve ders içeriği önemli ölçüde sosyal dışlanmanın yansımalarını göstermektedir. Görme engelli bireyler için ders kitaplarına vaktinde erişim sağlayabilmek öğrencinin eğitim süreci açısından önemlidir.

Üniversitede engelli bireylerin günlük yaşamlarını sürdürme noktasında yerleşkenin fiziki şartlarının yetersizliği, dersliklere ulaşım, sınıfları bulmada belirteçlerin olmaması, koridorda sakı vb. eşyaların düzensiz yerleşmesi, yerleşke içinde binaların yönlendiricilerinin yetersiz olması gibi faktörler ulaşımı zorlaştırmaktadır (Bahadır vd., 2016: 34; Ay vd., 2017: 210-211). Öğrencilerin üniversite öncesi ve sonrasındaki yaşadığı süreçler eğitim sürecini bütün olarak etkilemektedir.

111

Bireylerin sadece eğitime değil, topluma dahil edilmesi esas amaç olmalıdır (Barton & Armstrong, 2011: 320). Engelli öğrencilerin öğretmenlerinin mesleki birikimi, engelli bireylere uygun ders içeriğini uygulayıp ve engelli bireyler için birçok imkanı kullanıp işini özveri ile yapması bilinci ile çalışması öğrencinin eğitim hayatını etkilemektedir. Körlük, az görme, ağır işitme, sağırılık, bedensel ve zihinsel engelli çocuklara ailenin ve çevrenin tutumları paralelinde engelli çocuklarda olumlu veya olumsuz davranışlar geliştirebilmektedir. Sportif çalışmalar ve boş zamanı değerlendirme etkinlikleri ile engelli bireylerin olumsuz tutum ve davranışlarının olumlu tutum ve davranış yönünde değişmesi açısından önemli etkiye sahiptir. Engelli bireylerin eğitim hayatında idareciler, öğretmenler ve okul ile geçirdikleri süreç yaşamlarını sosyalleşme, istihdam gibi birçok yönden etkilemektedir (Terzioğlu, 2002: 25; Özil, 2023a: 185).

Aslan ve diğerlerinin yaptığı çalışmada engelli öğrenciler ders materyallerine erişim ile ilgili olan eksiklikler, alfabe sorunu, ses kaydı alınmaması, trabzanların her yerde olmaması ve gezilere katılımın ortopedik yeti yitimi olan öğrenciler için çok zor olması gibi durumlarda zorluk yaşamaktadırlar (Aslan vd., 2019: 306-307). Aydın'a göre kütüphaneler görme engelli bireyler için alternatif formatlı bilgi kaynağı sağlamakta tam olarak yeterli olmamaktadır. Kütüphanelerin düşük bir oranında (%14,8) görme engelli öğrenciler için ayrı bir koleksiyon oluşturma politikası izlenmektedir. Üniversite kütüphanelerinin yüzde 17,6'sında kullanıcı eğitimi verilmektedir. Fotokopi çekirme, e-kitap bulma ve doküman taratma konularında yardımcı olan kütüphanelerin oranı ise %50'ye yakındır (Aydın, 2012: 110-111). Engelli bireyler eğitim açısından sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarında engelli olmayan bireylere göre yaşadıkları bu dezavantajlı durum, yeterli eğitim alamamaları ve çalışma hayatında yeterince ön plana çıkamamaları gibi durumlara sebep olmaktadır. Bu durum ise dolaylı olarak ekonomik sıkıntılara yol açmaktadır. Engelli bireyler birçok farklı alanda sosyal dışlanmanın yansımalarını yaşamaktadırlar.

Engelli bireylerin diğer engelli olmayan bireyler gibi tüm hak ve hizmetlerden eşit koşullarda bağımsız bir şekilde faydalanabilmesi erişilebilirlik kavramı ile ilişkilidir. Engelli bireyin erişilebilirlik durumu eğitim, ulaşım, spor ve eğlence gibi alanlarda etkin katılabilmesini etkilemektedir (Özgül, 2015: 62). Eğitim hayatı açısından okul, görme engelli bireyler ve ortopedik engelli bireyler için engelliliklerini hissettikleri bir yer olmaktadır. Görme engelli bir öğrencinin tahtayı yeterince okuyamaması, ortopedik engelli bir öğrencinin ise okula ulaşım sağlamada, okul içindeki erişilebilirlik de zorluk yaşaması engelli bireylerin eğitim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir (Özil, 2023b: 118). Bahadır ve diğerlerinin yaptığı çalışmada Engelli bireyler açısından yerleşkede sesli asansör kullanımında sorun yaşanmazken görme engelli bireyler açısından kabartma sayılarının olmaması, ortopedik öğrenciler için rampa kullanımı öğrenciler açısından zorluk oluşturmaktadır (Bahadır vd., 2016: 37-38; Mülâyim & Pala Azsöz, 2020: 364; Saphoğlu & Ünal, 2018: 290-291). Eğitim sürecindeki materyallere erişilebilirlik bireyin başarısını ve eğitim sürecinde devamlılığını etkilemektedir.

2.3. İstihdamda Dışlanma

Engelli bireylerin engelli olmayan bireylere oranla sağlık durumlarının daha kötü olması, eğitim başarılarının ve ekonomik katılımın daha düşük olması, yoksulluk oranlarının daha yüksek olması, artan bağımlılık ve kısıtlanan katılımları engelli bireylerin toplumsal hayattaki yaşadıkları dezavantajlarını artırmaktadır (Çondur vd., 2020: 359). Engelli bireyin yeterli eğitim alamaması veya işe kolay ulaşım sağlayamaması sonucunda işe alımda bir ayrımcılık yaşaması istihdam alanındaki oranları etkilemektedir.

Çalışma hayatında damgalanma, bireyin ekonomik sorunlar yaşamasını ve sosyalliğini etkilemektedir. Engelli erkekler çalışma hayatında engelli olmayan erkeklere göre daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Engelli kadınlar çalışma hayatında, engelli olmayan bireylere ve engelli olan erkeklere göre daha da dezavantajlı bir konumdadır. Engelli kadınların çalışma hayatında sosyal dışlanmaya fazlaca maruz kaldığını görülmektedir (Altuntaş Duman & Doğanay, 2017: 8-9). Kadınlar çalışma hayatında erkeklere göre statü açısından daha aşağıdaki konumlarda yer almaktadırlar.

Engelli bireylerin istihdamında kota yöntemi, korumalı istihdam, işverenlere yönelik teşvikler ve evde çalışma yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır. Kota yönteminde işyerlerinin çalışma sayısında belirlenen bir oran vardır. Bu oranda ve üzerinde engelli birey çalıştırma zorunludur. Korumalı istihdamda sınırlı çalışma kapasitesi vardır. Genellikle haftalık küçük bir ek ödeme alırlar. İşverenlere yönelik teşviklerde ise, vergi indirim, işyeri düzenlemeleri, eğitim, maaş vb. harcamalara destekler verilmektedir. Evde çalışma yöntemi engelli bireyin işe gitmeden veya yapması gereken işin bir kısmını evden yapmasıdır (Aver, 2019: 336). Çalışma ortamında beklenen işi engel durumdan dolayı tam yapamama veya daha uzun sürede yapabilme gibi sebeplerden dolayı engeli bulunan birey istihdamda yer edinme açısından dezavantaj yaşamaktadır.

İstihdam alanında kota uygulamasına baktığımızda elli veya daha fazla çalışmanı olan özel ve devlet kurumlarında kota oranları farklılık göstermektedir. Bu oran kamu kurumları için yüzde dört olarak belirlenmiştir (EYHGM, 2023: 21). Özel iş yerlerinde ise yüzde üç oranında engelli birey çalıştırma zorunluluğu vardır. Türkiye’de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda kamu kurumlarında engelli bireylerin istihdamına ilişkin şartlar belirtilmiştir (Tınar, 2020: 439-440).

Engelli bireylerin istihdam katılım oranları ile toplumsal entegrasyonun arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Engelli istihdam oranlarında zihinsel engelli bireylerin çok düşük düzeyde katılımı gözükmemektedir (Korkmaz, 2023: 75). Engelli istihdam oranlarında farklıklar bulunmaktadır. Engeli bulunan bireylerin engel türüne göre istihdamda yer almaları ve çalıştıkları iş türü değişiklik göstermektedir.

112

2023 Haziran ayında İŞKUR sebebiyle 53.221’i (%57,7) erkek, 39.045’i (%42,3) kadın işe yerleşmiştir (İŞKUR, 2023: 1). İş kanundaki yasal düzenlemeler, ekonomik krizlerin ortaya çıkması, esnek istihdam biçimleri, kayıt dışı istihdam ile İŞKUR’un sağladığı engelli bireylere yönelik iş eşleme hizmeti açısından tek kurum olması Türkiye’de ücret karşılığı engelli bireylerin işgücü istihdamını etkilemesi açısından önemli faktörlerdendir (Kuzgun, 2009: 2453).

Genç’e göre engelli bireylerin engel düzeyleri istihdamda yer edinmelerini etkilemektedir. Engelli aylığı alma durumları ve gelir getiren işte çalışma durumları bireyin sosyal yaşamını ve ekonomik durumuna bir bütün olarak tesir etmektedir. Bireylerin engel düzeyleri istihdamdaki yer edinmelerini de etkilemektedir (Genç, 2015: 74-76). Bireyin işe devam etme ve uyum sağlama süreci olumsuz etkilendiğinde bireyin sosyal ilişkilerini etkileyebilmekte ve kendini yetersiz görme gibi durumlara sebebiyet verebilmektedir. Genç ve Çat’ın yaptıkları çalışmada bedensel, zihinsel ve işitsel gibi engeli bulunan bireylerin dikim atölyesi, geri kazanım atölyesi, elektronik atık atölyesi, idari birimler çalıştıkları alanlar arasında yer almaktadır (2013: 383). Engelli bireyler istihdamda yer alsalar dahi uygun iş alanında çalışmamaktadırlar. Yeterli düzeyde istihdam ve engel türüne uygun istihdam edilmeyen engelli bireylerin yaşadıkları zorluklar fiziksel ve psikolojik olarak artmaktadır.

Sosyal dışlanma, bireyin toplum ile bütünleşmesine ve birçok fırsata erişememesi, temel ihtiyaçlardan, siyasal ve ekonomik haklarından mahrum kalma sürecidir. Sosyal dışlanma işgücü açısından eşitsizliğe etkilemektedir. Fiziksel, ruhsal ve toplumsal sosyal dışlanma yansımaları ortaya çıkmaktadır (Sapancalı, 2005: 53). Engelli bireylerin yaşadığı çevre, boş zaman etkinliklerine katılımları da zincirleme şekilde etkilemektedir. Engelli bireylerin ulaşımdaki yaşadıkları erişememe durumu aynı zamanda seyahat masraflarının artmasına ve daha fazla zaman harcamalarına yol açmaktadır (Barnes & Mercer, 2003: 50). Bir alanın diğer bir alanı etkilemesi sosyal dışlanmanın zincirleme bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bireyin toplum ile bütünleşebilmesi için sosyal ilişkiler, istihdam, eğitim, eğlence ve spor gibi birçok alanda yer alması önemlidir. Engelli bireyin toplumla bütünleşebilmesi için damgalama ve ötekileştirme durumları ile karşılaşmaması gerekmektedir.

Sosyal dışlanma ve ötekileştirme ile işitme engelli bireylerin engel durumlarından dolayı damgalanması ve bununla baş etme stratejilerinde zorluk yaşaması toplumla bütünleşmesi açısından önemli yer tutmaktadır. Dezavantajlı gruplara yönelik ön yargılı tutum ve davranışlar sosyal dışlanmayı etkilemektedir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan engelli bireyler

toplumsal hayata katılım açısından zorluk yaşamaktadırlar. Alsancak'a göre iş yerindeki bireylerin işaret dilini bilmemesi iletişim kurmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Bireyler kendi işitme engelinin olduğu gibi ortak bir noktaları olan bireyler ile daha kolay iletişim kurmaktadır (Alsancak, 2018: 424-425). Görme engelli bireyler iletişim konusunda daha çok aynı deneyimi yaşamış arkadaş ortamını tercih etmektedirler. Engelli bireylerin aynı engeli yaşamış, benzer zorlukları çekmeleri ve empati ile birbirlerini anlayabilmede önemli olması evlilik tercihlerinde ve arkadaşlık ilişkilerine yansımaktadır (Kucur & Demirdöven, 2021: 62; Uzunlaşan, 2016: 107). Engelli bireylerin iletişim kurma konusunda ortak engel durumu olma veya konuştuğunda rahat anlaşılabilme gibi sebepler ikincil ilişkilerini ve arkadaş tercihlerini etkilemektedir.

Bucuka'nın yaptığı çalışmada engelli bireyler ve iletişim kurma konusuna eğitim düzeyi açısından bakıldığında bireyin iletişim konusunda açık olması ile okul ve eğitim deneyimleri ile ilişkisi olduğu gözükülmektedir (2019: 908-909). Gökmen'e göre engelli bireylerin kaynaştırma eğitiminde öğrenci arkadaşları tarafından tercih edilmemesi engelli bireylerin eğitim sürecinde arkadaşlık kurma açısından yalnız olmalarını etkilemektedir (2017: 117). Sosyal ilişkilerin zedelenmesi bireyin yalnızlaşmasını etkilemektedir. Bireyin sosyal ilişkilerini tam kuramaması veya kurmada zorluk yaşaması bireyin psikolojik açıdan sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. Bireyin bir alanda yaşadığı sosyal dışlanma diğer alanları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

2.4. Ulaşım Dışlanma

Engelli bireyler dışarı çıktıkları zaman ulaşım açısından birçok sıkıntı ile karşılaşmaktadırlar. Görme engelli bireyler için otobüslerde sesli durak sisteminin olması ulaşım açısından kolaylık sağlamaktadır. Fakat bu sistem her otobüste veya toplu taşıma aracında bulunmamaktadır. Engelli bireyler açısından ulaşım en fazla sorunu yaşayan bedensel engellilerdir. Özata ve Karip'e göre engel türü açısından bakıldığında fiziksel engelli bireyler, hastanede hareket güçlüğü yaşamaktadırlar (2017: 419).

Su ve Burcu Sağlam'a göre köyde yaşayan engelli bireylerin sağlık açısından erişim imkanında zorluk yaşamaktadırlar. Köyde sağlık hizmetlerine erişim konusunda sorun yaşadıkları ve bu eksikliklerin giderilmesi ile kente göre köyde yaşamının daha avantajlı olacağı düşünülmektedir. Kentte istenilen yere ulaşmak için birden fazla toplu taşıma aracının kullanılması gerekmesinden dolayı köyde yaşamının avantajlı ve erişilebilir olduğu ön plana çıkmıştır (Su & Burcu Sağlam, 2020: 107). Engelli bireyleri sağlık tesisinde muayene işlemleri ve sonuç alma işlemleri yormaktadır (Özata & Karip, 2017: 423). Ulaşım konusu bireyin sağlığını, eğitimini ve sosyalliğini etkilemektedir.

113

Kentteki ulaşım imkanlarının engelli bireylerin yaşamı için uygun olmaması engelli bireylerin sosyalleşmesinin önündeki engellerden biridir. Kolay ulaşım sağlayamayan engelli bireyler yaşadıkları problemler sebebiyle ev içinde veya yardım alarak vakit geçirebilmektedirler. Kırsal kesimde engelli bireyler ulaşım açısından zorluk yaşamaktadırlar. Tekerlekli sandalye ile kırsal kesimde yaşamak engelli bireyler açısından ve aileleri açısından bir zorluktur. Kırsal kesimde evlerdeki merdiven girişi çıkışları fiziksel engelli bireyler için bir zorluktur. Kırsal kesimde ve kent yaşamında hayat dizaynı engeli olmayan bireylere göre inşa edilmiştir. Bu sebeple engelli bireyler bağımsız hareket edebilme konusunda zorluklar ile karşılaşmaktadırlar.

İşitme engelli bireyler için teknolojik gelişmeler yaşamalarını etkilemektedir. İşitme cihazı ve bazı televizyonlarda konuşma özelliğinin olması görme engelli bireyler açısından önemlidir. Telefon engelli bireylerin "üçüncü gözü" olarak önemli bir konumdadır. Telefondaki navigasyon uygulaması kullanan engelli bireyin yaşamını kolaylaştırabilmektedir. Fakat telefondaki navigasyonu kullanmadan evvel kendi adımlarını ezberlemekte, ortamın kokusunu algılamakta, fark edip ona göre yaşamalarını sürdürebilmektedirler. Telefonun şarjı bitince engelli bir birey yol bulma konusunda zorlanmaktadır (Özil, 2023b: 173-174). Bireyler teknolojiyi olumlu yönde kullanırken teknolojiye bağımlı olabilmektedirler. Bu durum ise bireyin bağımsız şekilde yaşamasının önüne geçmektedir.

Engelli bireyler açısından asansör kullanımı, toplu taşımada rampa ve yükseklik paylarının engeline uygun biçimde olması sosyal katılımını artırmaktadır (Mülayim & Pala Azsöz, 2020: 364). Tramvaya binerken kaldırım payı uygun iken, otobüslerde bu uygun pay pek yoktur. Otobüslerde engelli bireyler için rampa kullanımı vardır. Tekerlekli sandalye kullanan birey otobüse bineceğinde otobüsteki rampayı tek başına kullanamamaktadır. Bu durumda dahi engelli bireyler otobüse binerken diğer bireylerden yardım almak zorunda kalmaktadırlar. Ulaşım engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmaları engelli bireylerin bağımsız yaşamlarına birçok engel oluşturmaktadır.

Ulaşım imkanları engelli bireylerin eğitime katılma ve devam etme durumunu etkilemektedir. Engelli bireylerin ulaşımındaki yaşadıkları olumsuzluklar bireyler ile etkileşimi olumsuz etkilemektedir. Mesela bireyler yalnızlık duygusuna yönelip, içe kapanık hale gelebilmektedirler. Engelli bireylerin yaşantısında sosyal dışlanmanın yansımaları birçok alanda görebilmekteyiz. Sosyal dışlanmanın etkisini aileler de engelli bireyler ile hissetmektedir. Engelli bir birey tek başına asansöre bineceğinde, bir eğlence mekanına veya hastaneye gideceğinde birçok ulaşım sorunu yaşamaktadır. Zorlukları aşabilmek için yanında aile üyesi veya bir tanıdığından yardım alması gerekmektedir. Bu da engelli bireyin kendi başına sosyalleşmekte yaşadığı zorluklar sonucunda yalnızlık duygusuna doğru yöneltebilir. Ulaşımın kolaylaşması iletişimi de kolaylaştırır. Engelli bir bireyin bir kafede arkadaşları ile vakit geçirebilme imkanı sosyalleşmesini etkileyecektir.

3. Engelli Bireylere Yönelik Politikalar ve Öneriler

Engelli vatandaşlar açısından genelde “sosyal güvenlik”le ilintili, özelde “istihdam sahaları” bağlamında (sosyal menşei) politikalar üretilirken; normal engelsiz olarak kabul edilen bireylerden daha imtiyazlı ilkelerin/standartların tesis edilmesi gerekmektedir. Buna göre; BM, engelli vatandaşlara ilişkin (toplumsal eksenli) politika konularını, sekiz dinamik cephede toplamaktadır. Söz konusu cepheler: İstihdam, eğitim, gelir temin etme ve sosyal güvence, erişilebilirlik, aile hayatı ve bireysel bütünleşme, kültür, eğlence-spor, din şeklinde sıralanabilir (Özgökçeler, 2006: 213). Bahsedilen bu cephelere yönelik politikalar yapılırken bir kurul oluşturulmalıdır. Bu kurulun küçük alt dalları da olmalıdır. Böylelikle ülke çapında ve bölgesel olarak engelli bireylere yönelik daha doğru ve işe yarayan politikalar yapılabilir. Bu kurulda engelli bireyler de yer almalıdır. Engelli olmadan engelli bireylerin yaşadıkları zorlukları anlamak mümkün değildir. Bu sebeple engelli bireyler ile iş birliği dahilinde bir kurul oluşturulursa, sorunlara yönelik yapılan politikalar çözüm sağlama açısından daha verimli olabilecektir.

Bireylerin toplum içindeki “farklılıklarının” kültürel zenginlik olarak görülmesi gerekmektedir. Bireyin farklılığının insan doğasında var olan bir durum olarak kabul edilmelidir. Bireylerin küçük yaşta farklılıklar konusuna dair bilinçlendirilmesi ve farkındalık düzeyinin artırılması için okul ve sosyal hizmet gibi kurumların işbirliği içinde çalışması fayda sağlayacaktır (Uzunaslan, 2016: 116-117). Sivil toplum örgütlerine ve yerel yönetimleri engelli bireylerin istihdam edilmesi konusunda daha fazla üstlenmeleri önemlidir. Engelli bireylerin istihdamı sosyal ve sorumluluk bilincine dönüştürülürse engelli bireyler istihdamda daha fazla yer edinebilir bu engelli istihdamı oranlarını artırılması için piyasadaki tüm aktörlerin sosyal sorumluluk bilincinde olmaları gerekir (Durmaz, 2017: 271).

Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinin engelli bireylere hizmet sağlaması açısından yapılan çalışmada istenen düzeyde olmadığı ortaya çıkmıştır. Çalışmada incelenen üniversite kütüphanelerinin çok azı engellilere yönelik hizmet vermektedir. Görme engelli bireylere yönelik hizmetler sunan kütüphanelerden bazıları GETEM, GEKOP vb. platformlara yönlendirme yapmaları veya sesli kitap listelerini paylaştıklarını ifade etmiştir. Engelli bireylerin üniversitede eğitim hayatlarını kolaylaştırma açısından GETEM, GEKOP vb. platformların hizmet kalitesinin artırılması ve buna benzer platformların teşvik edilmesi önemlidir (Zencir vd., 2017: 735).

Konya Büyükşehir Belediyesi, Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, Engelli Hizmetleri Şube Müdürlüğü bünyesinde kurulan ve Konya'da ikamet eden engelli bireylerin ihtiyaçlarını belirlemek üzere faaliyetlerine devam eden Engelli Destek Merkezine (ENDEM) kayıt yaptırılması halinde engelli bireyler ile daha iyi iletişim içinde olunması amaçlanmaktadır. KOSKİ yüzde 40 ve üzeri engelli olan bireylerin ikamet adreslerine gelen su faturalarının tahsilinde yüzde 50 indirim yapmaktadır. Devlet engelli bireyler için otomobil alırken ÖTV indirimi sağlamaktadır. Bu indirimlerin telefon ve televizyon alımlarında da yapılması gerekmektedir. Telefon ve televizyon engelli bireyler için daha işlevli olmakta ve fayda sağlayabilmektedir.

Engelli bireylerin istihdamda yer alabilmeleri için kota uygulaması önemlidir. Engelli birey istihdam eden işverenlere yönelik teşvikler artırılmalıdır. Engelli bireyler istihdamda yer aldıkça yoksulluk riski de azalacaktır (Erol Karaca & Nam, 2021: 187). Böylelikle sosyal dışlanma bağlamında engelli bireylerin yaşamına ekonomik açıdan olumlu etkisi olacaktır.

İşitme engelli bireyler iletişim esnasında anlaşamadıkları için zorluk yaşamaktadırlar. Hastaneye giden işitme engelli birey, doktora derdini anlatmakta güçlük yaşamaktadır. Kurumlarda işaret dili tercümanı ile işitme engelli bireyler iletişim kurup işlerini daha kolay halledebilmektedir. Bu sebeple hastane gibi kamu kurumlarında işitme engelli bireyler için tercüman olması faydalıdır.

Engelli bireylerin rahat iletişim kurabilmesi sağlık alanında olduğu gibi sosyal alanda da önemlidir. Engelli bireylerin turizm faaliyetlerinde yer almaları ve sosyal yaşantılarına devam ederken engeli olmayan diğer bireyler ile eşit fırsatlara sahip olması açısından yönetmelikteki düzenlemeler önem teşkil etmektedir (Akın, 2018: 170). Bu düzenlemeler bireyin sosyalleşmesini olumlu yönde etkileyecektir.

Engelli bireylerin spor müsabakalarına devamlı biçimde katılmaları için teşvikler, engelli bireylerin spora katılımlarını arttırabilir ve boş zamanlarını değerlendirmelerini sağlayabilir. Engelli bireylerin boş zamanlarını faydalı geçirip toplumla bütünleşebilmeleri için yüzme, satranç, tiyatro ve spor gibi faaliyetlerde yer almaları önemlidir. Engelli bireyler spora katılım sağlamakta zorlanmaktadır. Bu durum spora katılma isteklerini ve evde vakit geçirmelerini sürelerini etkilemektedir (Kaya & Sarı, 2018, s. 28).

4. Sonuç

Sosyoloji disiplininde sosyal dışlanmanın ilişkilendirebileceği çalışmalar engellilik sosyolojisi içinde de büyük ölçüde yer almaktadır. Engelli bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları zorluklar engellilik sosyolojisinde dışlanma, damgalama, ayrımcılık gibi kavramlar bağlamında açıklanmaktadır. Engelli bireylerin toplumda yaşadıkları sosyal dışlanmaya bakış için Goffman'ın damgalama kavramı önemli yer tutmaktadır. Engelli bireylerin kamusal alan, ulaşım, istihdam,

ekonomi, eğitim, toplum ile aktif olarak iletişim ve ilişki kurdukları birçok alanda damgalanmaları sosyal dışlanmanın yansımalarını doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Dezavantajlı bir grup içinde yer alan engellilikte sosyal dışlanmanın yansımaları gözükmemektedir. Engelli bireylerin engel durumlarından ötürü ulaşım, eğitim gibi birçok alanda zorluk yaşamaları, sadece bir engel durumlarına sahip olmaları ile ilgili değildir. Toplumun oluşturduğu engeller, engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmasını tetiklemektedir. Engellilik bireyin öncelikle kendi yaşamını etkilemekte, bunun yanı sıra engelli bireyin çevresindeki bireyleri ve onlar ile olan ilişkisini de etkilemektedir.

Engellilik ile topluma uyum sağlanmasının önüne geçen damgalama, istihdam alanında bireylerin yer edinmesini zorlaştırmaktadır. İstihdam alanındaki dışlanma eğitim, sağlık ve ulaşım imkanlarını zorlaştırmaktadır. Dışlanma bireyin eğitim sürecini ve devamlılığını etkilerken sosyalliğine de tesir etmektedir. İçine kapanan, sosyal ilişkileri bozulan, yalnızlaşan engelli bireylerin toplumda daha az görünür hale gelmelerinde sosyal dışlanmanın etkisi vardır. Engelli bireylerin toplumda yaşadığı iletişim problemleri çalışma hayatında aktif olmasını engellemektedir. Engelli bireylerin sağlıklı iletişim kurabilme ve empati yapabilme faktörleri evlilik tercihlerini etkilemektedir.

Sonuç olarak, toplumun oluşturduğu engeller sebebiyle sosyal dışlanmaya maruz kalan engelli bireyler yaşamlarının birçok alanında zorluklar ile karşılaşmaktadırlar. Engelli bireylere uygun olmayan eğitim, ulaşım, sağlık gibi alanlarda yapılan planlamalar ve toplumun oluşturduğu engeller ile engelli bireylerin bu alanda sosyal dışlanmaya maruz kalmasına sebep olmaktadır. Bunun için engelli bireylerin yaşadığı sosyal dışlanmaya yönelik politikalar ve öneriler geliştirilmelidir.

Engelli bireyler için yapılacak politikalara dair bir kurul oluşturulabilir. Bu kurulda engelli bir bireyin bulunması yapılacak politikaların işlevselliğini etkileyecektir. Sağlık vb. kurumlarda engel türü göz önüne alınarak alfabe, tercüman ve sesli yönlendirme imkanları için teşviklerin artırılması engelli bireylerin erişilebilirliğini kolaylaştırabilir. Engelli bireylerin farklılıklarına dair ilkökulda farkındalık düzeyinin artırılması için etkinlikler düzenlenmesi sosyal dışlanmayı azaltacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, Sağlık ve Toplum: Bir Sağlık Sosyolojisi İncelemesi*. Konya: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Açıkgöz, R. & Özil, H. (2023). Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler. *İctimaiyat Dergisi*, 7(1), 68-87. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1144506>
- Adak, N. (2011). "Sosyal Bir Kurum Olarak Sağlık". *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. (Ed. Sevinç Güçlü), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 340-347.
- Akın, A. (2018). Engelli Gençlerin Otel İşletmelerinden Beklentilerinin Değerlendirilmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6 (15) , 167-190.
- Altuntaş Duman N. & Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 1-48.
- Alsancak, F. (2018). Sağır Toplumun Sosyal Dışlanma Sorunları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 423-429.
- Aslan, D., Güler, S., Öntaş, E., Şahin, S., vd. (2019). Yeti Yitimi Olan Üniversite Öğrencilerinin Gereksinimleri: Niteliksel Ve Niceliksel Araştırma Deneyimi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 6(3), 299-309. <https://doi.org/10.21020/husbfd.568218>
- Aver, Ö. F. (2019). Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5 (3) , 327-354.
- Ay, S., Baykuş, N., & Ekinci, C. E. (2017). Bedensel Engelliler Açısından Bir Eğitim Kurumunun Ulaşılabilirlik ve Kullanılabilirliğin İncelenmesi. *Engineering Sciences*, 12(4), 201-215.
- Aydın, A. (2012). "Görme Engelli Üniversite Öğrencilerinin Bilgi Erişim Sorunları Üzerine Yapılmış Bir Araştırma." *Bilgi Dünyası*, 13(1), 93-116.
- Bahadır, Ş. , Dinçer, E. , Öner, E. , Özkaya, A., & Öztekin, Ö. (2016). Üniversitede Engelli Öğrenci Olmak. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16 (1) , 27-55.
- Barnes, C., & Mercer G. (2003). *Disability*. Cambridge: Polity Press.
- Barton, L. & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, Eğitim ve Dahil Etme: Kültürler Arası Meseleler ve İnkilemler. (Der. Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk ve Dikmen Bezmez). İçinde. *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. (Çev. F. B. Aydar), (ss. 299-323), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, Din ve Sosyal Dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. (2.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Can, İ. (2024). Bir Sosyal Bilim Olarak Tıp Ya da Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(1), pp. 18-29.
- Ciminli, A., Yılmaz, A. T. & Kazdal, C. (2023). Ortopedik Engelli Bireylerde İyi Oluş ve Sosyal Dışlanma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(37), 241-257. DOI: 10.35675/befdergi.1198987
- Çondur, F. , Yenipazarlı, A. & Cömertler, N. (2020). Engelli İstihdamının Dünya’da Ve Türkiye’deki Görünümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı 2, 347-362.
- Çakır, E. , Özkan, Z., Arıcı, A. & Bolat, G. B. (2021). Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Eğitim Alanında Yaşadığı Zorlukların Okul Sosyal Hizmeti Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(2), 188-210.
- Durmaz, Ş. (2017). Engellilik Ve İşgücü Piyasası İlişkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (15) , 249-276.
- EGED (2016). *Üniversitelerde Engellilere Yönelik Erişilebilirlik Hususunda Mevcut Durum Analizi: 2015-2016*. <https://eged.org/univerisilebilirlik2016.pdf>
- Erol Karaca, Z. & Nam, D. (2021). Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 167-194.
- EYHGM (2023). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Temmuz 2023*. https://aile.gov.tr/media/140662/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz_23.pdf
- Genç, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0 (35/2) , - . DOI: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.77043>
- Genç, Y. & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.
- Giddens, A.(2012). *Sosyoloji*. (Çev. Cemal Güzel).İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev. Kolektif), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gökmen, N. (2017). *Engellilere Yönelik Kaynaştırma Eğitiminin Sosyal Dışlanma Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İŞKUR,(2023). *Haziran İstatistik Bülteni*. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>
- Korkmaz, B. C. (2023). Türkiye’de Engelli İstihdamında Yaşanan Zorluklar. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 23 (1) , 62-81.
- Kucur, F., & Demirdöven, M. (2021). Görme Engelli Bireylerin Engellilik Deneyimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2), 55-70.
- Kuzgun, İ. (2009). Türkiye’de Özürlülerin Ücret Karşılığı İstihdamını Belirleyen Değişkenler ve Öneriler. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4(15), 2451-2466. <https://doi.org/10.19168/jyu.98178>
- Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 83-90.
- Mülâyim, A. & Pala Azsöz, G. (2020). Tekerlekli Sandalye Kullanan Engellilerin Sosyal Hayata Katılımında En Büyük Engel; Yapılı Çevrede Yaşanan Problemler ve Çözüm Önerileri, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Erişilebilirlik Özel Sayısı Cilt 2, 357-382.
- Özata, M. & Karip, S. (2017). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetleri Kullanımında Yaşadıkları Sorunlar: Konya Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20 (4) , 397-407.
- Özgökçeler, S. (2006). *Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Engellilerin Sosyal Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özil, H. (2023a). Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (50), 171-194. <https://doi.org/10.21497/sefad.1407735>
- Özil, H. (2023b). *Sakatlığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkazanç, S. ve Özdemir Sönmez, F. N. (2015). Ulaşım Perspektifinden Sosyal Dışlanma Kavramının Değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* , (1) , 10-18.
- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(6), 50-106.

- Saphoğlu, M. & Ünal, A. (2018). "Yürüme Engelli Bireyler İçin Kent içi Ulaşımında Güzergah İyileştirme Önerisi: Pilot Bölge Çalışması", *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, c. 10, sayı. 1, ss. 289-299. Doi:10.24012/dumf.433008
- Sivrikaya, T., & Çifci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerde Stres, Sosyal Destek ve Aile Yüğü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(02), 17-31. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000182
- Su, G. & Burcu Sağlam, E. (2020). Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 96-115. <https://doi.org/10.32600/huefd.623627>
- Tekin, N. (2021). *Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Sosyal Yaşamdan Dışlanması: Kilis Örneği*. Yüksek Lisans tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Terzioğlu, E. A. (2002). Engelliler Spor Eğitiminde Beden Eğitimi Öğretmeninin Kategorik Görevleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (1) , 23-28.
- Tınar, Y. (2020). Yerel Yönetimlerce Engellilere Sunulan İstihdam Hizmetleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Engelliler Müdürlüğü Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, (78), 429-453. <https://doi.org/10.26650/jspc.2020.78.0011>
- TÜİK, (2024a). *Cinsiyete Göre Engellilik ve Yaşlılıkla İlgili Göstergeler, 2012-2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>
- TÜİK, (2024b). *Engelli Bireylerin Eğitim Durumu, Okuryazarlık Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2012, 2014, 2016, 2019, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>
- Uzunaslan, Ş. (2016). *Ortopedik ve Görme Engelli Bireylerin Farklığa Yönelik Görüşlerinin Damgalama Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi: Elazığ örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzunoğlu, E. (2019). *Engelli Bireye Sahip Alilerin Sorunları ve Sosyal Dışlanması Üzerine Nitel Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özgül, H. (2015). Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik. (Der. Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün).İçinde. *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler* (ss. 61-65), İstanbul: Karekök Yayınları.
- Zencir, M. B., Kutlutürk, L., & Subaşıoğlu, F. (2017). Türkiye’deki Üniversite Kütüphanelerinde Engellilere Yönelik Hizmetler: Web Sayfaları Bağlamında Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 720-739.